

С. В. Дорда.

Київський державний лінгвістичний університет

АКСЮЛОГІЧКИЙ АСПЕКТ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ

Актуальним напрямком сучасних лінгвістичних досліджень залишається вивчення особистісного аспекту мовної комунікації. Що стосується комунікативної лінгвістики, мінімальною одиницею комунікації, яка передає відносно закінчений мовленнєвий акт і володіє комунікативною самостійністю, є висловлювання. Висловлювання — це виражена в мовній формі думка й одночасно повідомлення цієї думки адресату в межах комунікативного процесу. Зміст висловлювання задається комунікативним наміром мовця й не завжди експлікується в мовних категоріях. Компоненти змісту можуть формуватися як результат зв'язків і співвідношень, які існують як у самому висловлюванні, так і у відтвореній дійсності, можуть створюватися підтекстом висловлювання.

Основна особливість висловлювання — орієнтація на учасників мовлення (виклад позиції мовця й розрахунок на знання й певну реакцію співбесідника). У висловлюванні інтегруються одиниці різних рівнів, у ньому взаємодіють значення, що виражаються лексично, граматично, інтонаційно. Висловлюванню властива ситуативність (співвідношення з конкретною ситуацією, відомою мовцю), у зв'язку з чим використовуються дійсничні елементи, що замінують прямі позначення, а також оціночні елементи, зрозумілі лише в даному випадку, характерні вибірковістю, через це у висловлюванні виникає компресія або надмірність. Формуючи у свідомості предметно-логічну модель ситуації, мовець може по-різному вибирати й групувати її елементи, у результаті чого висловлювання відрізняється варіативністю (можливістю описати одну ситуацію різними способами). Висловлювання створюється для позначення даного відрізка ситуації, у певних умовах мовлення в даний момент.

Реакція людини на навколишній світ, на слова та дії інших людей, включає в себе, поряд з раціональними, емоційний компонент. Вивчення його ускладнюється тісним зв'язком емоційного й інтелектуального. На думку психологів, цілісне емоційне явище завжди є поєднанням двох моментів: з одного боку — відображуваного змісту, з іншого — безпосередньо емоційного

переживання, тобто тієї специфічної забарвленості, з якою цей зміст відображається суб'єктом (Вилюнас 1976:43). З погляду лінгвістів також безсумнівна єдність двох сутностей: висловлювання може бути двошаровим і включати предметно-логічний та емоційно-оціночний. Перший передає інформацію, а другий — ставлення мовця до неї. Отже, науковці різних галузей виступають за онтологічну єдність раціонального та емоційного (Шаховський 1983:7, Павлова 1987:53, Кожина 1989:8. Малинович 1989: 33).

Емоційність — це відображення душевних переживань та почуттів мовця. В основі емоційності полягає вплив зовнішнього середовища на індивіда, а експресивність є спрямованою дією на слухача.

У мові розрізняють два види експресивності: 1) об'єктивна (власна), коли вживання емоційно забарвлених слів не залежить від ставлення одне до одного учасників комунікативного акту (ситуація афекту); 2) суб'єктивна (спрямована) експресивність, коли висловлюється позитивне або негативне ставлення до подій або до іншого учасника комунікації.

Ці категорії належать до різних за своєю природою явищ: емоційність відображає почуття та переживання людини. Експресивність є результатом свідомої діяльності людини, спрямованої на підсилення образності мови. Слід зауважити, що експресія в мові не завжди емоційна.

Емоційність розглядається як психологічна сутність мовної особистості, оскільки емоційна оцінка завжди має специфічні ірраціональні, на відміну від раціональної оцінки, основи й накладається на останню, посилюючи її. Емотивність — мовна категорія, оскільки емоції викликаються й передаються в мові або мовою, тобто, це іманентно притаманна мові семантична властивість висловлювати системою своїх засобів емоційність як факт психіки (Шаховський 1987:157, Карпенко 1991:75).

Ставлення людини до світу є не лише пізнавальним. Людина не тільки пізнає світ, але й оцінює його добрим чи злим, справедливим чи несправедливим. Вона дуже рідко є просто спостерігачем, частіше вона виступає як оцінюючий суб'єкт.

Будь-яке висловлювання містить у собі не тільки інформацію про факт чи подію, у ньому знаходить відображення ставлення мовця до повідомлення, тобто повідомленню притаманна оцінка.

Оцінка зумовлена фізичною й психічною природою особистості. У внутрішньому світі людини вона відповідає його відчут-

тям, бажанням і потребам, обов'язку й цілеспрямованій волі (Арутюнова 1988:6). Дослідження оціночного фактора в лінгвістиці йдуть від логіки й філософії.

У логіці під оцінкою звичайно розуміють судження про цінності цінності. Проблема розуміння цінності є предметом аксіології, філософського вчення про природу цінностей, їх місце в реальності і про структуру ціннісного світу, тобто про зв'язок різних цінностей між собою, з соціальними й культурними факторами й структурою особистості (ФЗС 1983:763).

Цінність виявляє себе як складний феномен. У його проявах умовно можна розрізнити суб'єктивні й об'єктивні моменти. Суб'єктивний момент відображається в тому, що людина, яка сприймає цінність, відчуває певні почуття, викликані нею. Відповідно, об'єктивним моментом є сама цінність, що викликає ці почуття. Без переживання цінність досягнути неможливо.

За логікою моральної свідомості оцінка повинна бути правильною, щоб мати значення. Оцінка вчинку людини, яка це зробила, відокремлюється від безпосередньої психологічної реакції оточуючих. Оцінка не просто експресивно відображає почуття, але встановлює, в якому відношенні знаходиться дія до нормативу.

В оцінці, як правило, виділяють 4 компоненти: 1) суб'єкт (особа, що приписує предметові оцінку шляхом її вираження); 2) предмет (те, що оцінюється); 3) характер (оцінки): абсолютні (добро — зло, гарний — поганий) і порівняльні оцінки (краще — гірше, рівноцінно); 4) основа (точка зору, з якої відбувається оцінювання). Часові оцінки й оцінки величин не є оцінками у власному розумінні, оскільки вони не встановлюють ціннісних відношень. Будь-яка оцінка — це, передусім, наявність певної шкали, інтенсифікаторів.

Оціночний компонент не завжди можна визначити у позитивному або негативному плані — у таких випадках оцінювання відбувається за місцем відповідної ситуації в ціннісній картині світу. Між позитивною й негативною зонами оцінки спостерігається певний асиметризм: добре сприймається як відповідність нормі, а погане — як відхилення від норми. Цей принцип також відображається у вживанні інтенсифікаторів "надто" й "занадто" — позитивна оцінка змінюється на негативну, а негативна посилюється.

Добра й зла у власному розумінні слів нема в природі. В етиці добро й зло означають тільки якості вчинків, діяльності

людей. Цінним є те, що має значення для людини. Байдуже для неї не є цінністю. Добро й зло — не тільки ціннісні поняття, бо вони мають значення для людини, але й самі є універсальними інструментами оцінки. Це оціночні поняття. Будь-яке судження, що має ці поняття, є також ціннісним й оціночним.

Зло, як і добро, це оціночне поняття. За його допомогою ми негативно характеризуємо те чи інше явище, моральні якості й вчинки людей. Як оціночне поняття, воно несе в собі елемент суб'єктивності.

Поняття зла є граничним узагальненням усього негативного у світі й людині. Воно, у свою чергу, поділяється на три різновиди: природне, соціальне й моральне зло (Сабиров 1991:15). Лише по відношенню до морального зла — негативним якостям і вчинкам людей — має значення говорити про суб'єктів зла. Тільки людина несе відповідальність за свої вчинки, за саму себе.

З погляду формальної аксіології добро — це те, що є об'єктом бажання, прагнення, а з погляду етичних норм (валеології) — це те, що повинно бути корисним. "Краще" і "гірше" розглядаються як конверсії одне одного. Якщо в основу оцінки покладено відчуття або почуття, тоді це внутрішня оцінка, якщо інші підстави — тоді це зовнішня або утилітарна оцінка.

У сучасному мовознавстві все частіше оцінку відносять до інтенціонального аспекту мови, розглядаючи оціночний зміст як імплікативний, який логічно впливає з дескриптивного, оскільки в природній мові вони поєднані. Дескриптивне висловлювання — це висловлювання, яке використовується для опису або повідомлення будь-якої інформації, об'єктивне висловлювання — це висловлювання, яке знаходиться в певному відношенні до дійсності, а звідси, може бути або істинним, або хибним. Оцінки вживаються з іншими цілями, ніж опис або повідомлення фактуальної інформації, вони суб'єктивні й позбавлені істинного значення (Івін 1970:79).

Отже, у мові оцінка матеріалізується в оціночних висловлюваннях. Оціночне висловлювання відображає власне оцінку, а разом із нею й певну якісну характеристику, оскільки поняття оцінки передбачає якість і навпаки:

"Walter, I beseech you to forgive me," she said leaning over him. "I'm so desperately sorry for the wrong I did you. I so bitterly regret it"...

"Oh, my precious, my dear, if you ever loved me — I know you loved me and I was hateful — I beg you to forgive me. I've no chance now to show my repentance. Have mercy on me. I beseech you to forgive". (Maugham 1981:185-186).

У цьому прикладі присутня безпосередня оцінка й певний дескриптивний зміст, що позначає ознаку, якість. Основною функцією цих висловлювань є не акцентування ознак і властивостей об'єктів (дескрипція, ідентифікація), а оцінка об'єктів, їх ознак і властивостей (аксіологія).

Істинність оціночної частини значення даного висловлювання залежить від суб'єкта, і в цьому розумінні оціночна структура належить до прагматичного аспекту висловлювання. Суб'єкт й об'єкт оцінки в цих висловлюваннях співпадають. Самооцінка — це, по-перше, інтерпретація мовцем своєї поведінки в ситуації пояснення свого вчинку (інформація подається в іншому ключі, неначе поза дужками фрагмента дійсності, який описується, тому що проблема вибору словесної форми є самостійним пунктом у комунікативній програмі мовця). По-друге — це словесне самоделювання.

Словесне самоделювання — це створення мовного автопортрета. Такий автопортрет може бути поліінформативним, який містить багатоаспектну характеристику індивідуального способу мовного осмислення картини світу, стратегії використання слова, чи може відтворювати домінуючу ознаку свого "я" (Ляпон 1989:26).

Беручи до уваги все вищесказане, можна зробити висновок, що аксіологічний аспект лінгвістики тексту пов'язаний з людським фактором у мові.

Література

1. *Арутюнова Н.* Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. — М.: Наука, 1988. — 341 с.
2. *Виллюнас В. К.* Психология эмоциональных явлений. — М.: Изд-во МГУ, 1976. — 143 с.
3. *Иван А. А.* Основания логики оценок. — М.: Изд-во МГУ, 1970. — 230 с.
4. *Карпенко А. П.* О некоторых способах выражения эмотивности в современном французском языке //Функциональная семантика: Сб. науч. тр. — Днепропетровск: ДГУ, 1991. — С. 74-78.

5. *Кожина М. Н.* О функциональных семантико-стилистических категориях в аспекте коммуникативной теории языка //Разновидности и жанры научной прозы (Лингвистические особенности): Сб. науч. тр. — М.: Наука, 1989. — С. 3-27.

6. *Ляпон М. В.* Оценочная ситуация и словесное самоделювание //Язык и личность. — М.: Наука, 1989. — С. 24-34.

7. *Малинович Ю. М.* Экспрессия и смысл предложения: Проблемы эмоционально-экспрессивного синтаксиса. — Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1989. — 216 с.

8. *Павлова Н. М.* О соотношении понятий "экспрессивность" и "эмоциональность" и об уточнении их лингвистической сущности //Проблемы экспрессивной стилистики: Сб. статей. /Рост. гос. ун-т. — Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1987. — С. 47-54.

9. *Сабиров В. Ш.* Два лика зла. — М.: Знание, 1992. — 63 с.

10. *Философский энциклопедический словарь* /Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. — М.: Сов. энциклопедия, 1983. — 840 с.

11. *Шаховский В. И.* Эмотивный компонент значения и методы его описания. — Волгоград: Изд-во ВГПИ, 1983. — 93 с.

12. *Шаховский В. И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. — Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987. — 192 с.

13. *Maugham W. S.* The Painted Veil. — Moscow: Mezhdunarodniye Otnosheniya, 1981. — 247 p.